

15-БОБ. ЯЛПИ ТАЛАБ ВА ЯЛПИ ТАКЛИФ

Мазкур дарсликнинг 7-бобида талаб ва таклиф тушунчалари, уларнинг миқдорига таъсир этувчи омиллар, шунингдек, талаб ва таклиф қонунлари ҳамда улар ўртасидаги мувозанатлик масалалари баён этилган эди. Лекин унда талаба ва ўқувчиларнинг тушунишини осонлаштириш мақсадида ушбу масалалар товар ва хизматларнинг алоҳида олинган турлари бўйича кўриб чиқилган эди. Миллий иқтисодиёт яхлит ҳолда, яъни макроиқтисодиёт даражасида ўрганилаётган жараёнда мамлакат барча фуқаролари, тадбиркорлар, давлат ва чет эл истеъмолчиларининг жами товарлар ва хизматлар турлари бўйича талаби ва таклифини ўрганиш иқтисодиётни самарали ва мувозанатли юритишда муҳим аҳамиятга эгадир.

Шунинг учун бу бобда макроиқтисодий таҳлил давом эттирилиб, энг аввало яхлит олинган кўриб чиқилади ва унинг макродаражадаги асосий кўрсаткичлари бўлган ялпи талаб ва ялпи таклиф тушунчаларининг иқтисодий мазмунини тавсифланади. Таҳлил давомида ялпи талаб ва ялпи таклифга таъсир этувчи омиллар, улар таъсирида нархлар даражасининг ўзгариши ҳамда ишлаб чиқаришнинг мувозанатли ҳажми қандай ўрнатилишини баён этилади.

15.1. Ялпи талаб тушунчаси ва унинг ҳажмига таъсир қилувчи омиллар

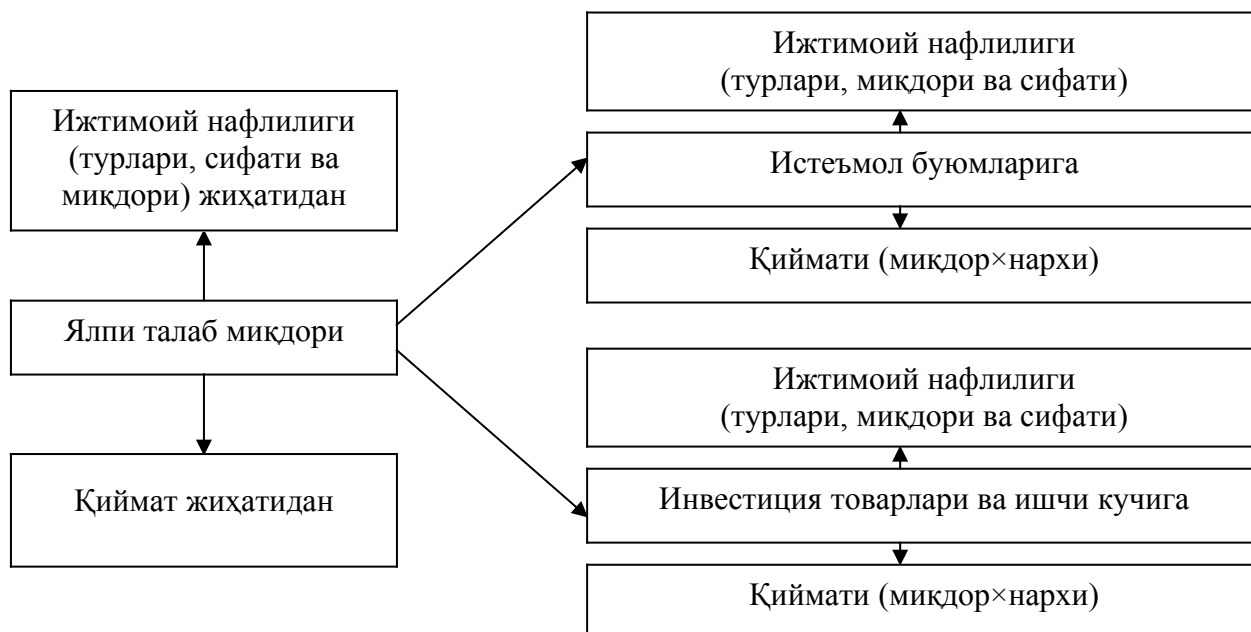
Иқтисодиётни мувозанатли ривожлантириб, унинг барқарор ўсишини таъминлашда энг аввало ялпи талабнинг мазмунини билиш зарур.

Ялпи талаб (aggregate demand, AD) – барча истеъмолчилар, яъни аҳоли, корхоналар ва давлат томонидан нархларнинг муайян даражасида сотиб олиниши мумкин бўлган турли товарлар ва хизматларга бўлган талабнинг умумий ҳажмидир. Шунингдек, ялпи талабни миллий иқтисодиётдаги реал пул даромадлари ҳажми сифатида ифодалаш ҳам мумкин.

Ялпи талаб барча истеъмолчиларнинг турли хил товарларга ва хизматларга бўлган талаблари йиғиндисидан ташкил топади. Биламизки, товар ва хизматлар икки хил бўлади: шахсий истеъмол товарлари ва тадбиркорлар ишлаб чиқариш жараёнида унумли истеъмол қиладиган ишлаб чиқариш омиллари – ер, капитал ва ишчи кучи.

Истеъмол товарлари турли-туман моддий, маънавий товарлар ва хизматларни ўз ичига олади. Шунингдек, турли кўринишдаги (масалан, давлат, хусусий, жамоа, корпоратив) тадбиркорларнинг ишлаб чиқариш омилларига бўлган талаби ҳам турли-тумандир (масалан, турли машиналар, станоклар, асбоб-ускуналар, иншоотлар, транспорт воситалари, ёнилғи, хомашё, материаллар, ишчи кучи ва ҳ.к.). Талабнинг умумий миқдори сотиб олишга мўлжалланган товарларнинг турлари, миқдори, сифати ҳамда нархига боғлиқ бўлади. Уни қуйидаги чизма орқали осонроқ тушуниш мумкин (15.1-чизма).

Ялпи талаб миқдорининг товарлар турлари, миқдори, сифати ҳамда нархига боғлиқлиги

Ялпи талабни фақатгина пул миқдори билан белгилаш бизнингча унга бир томонлама ёндашув бўлади. Масалан, инвестиция товарлари миқдори, сифати, тури ўзгармаган ҳолда нарх икки баробар ошса, белгиланган пул миқдори ўзгармаган ҳолда икки баробар кам инвестиция товарларини сотиб олиш мумкин бўлади ҳолос.

Ялпи талаб миқдор жихатидан аниқланади ва унинг умумий миқдори турли омиллар таъсирида ўзгариб туради.

Турли ўқув қўлланмалари ва дарсликларда ялпи талаб миқдорини аниқлаш усуллари ва унга таъсир этувчи омилларни баён этишда турли жихатдан ёндашилади. Жумладан, академик В.Видяпин ва бошқалар умумий таҳрири остида чоп этилган «Иқтисодиёт назарияси» дарслигида ялпи талаб иқтисодиёт алоҳида соҳалари сарфларининг йиғиндиси сифатида ифодаланади, яъни:

$$Y_d = C + I + G + NX,$$

бу ерда:

Y_d – ялпи талаб;

C – уй хўжаликларининг истеъмол сарфлари;

I – хусусий секторнинг инвестиция сарфлари;

G – давлат хариди;

NX – соф экспорт.¹

Профессор В.Камаев эса ялпи талабни реал ялпи миллий маҳсулот таркибий қисмларига бўлган умумий пул миқдори сифатида намоён бўлишини ҳамда уни пулнинг миқдорий назариясига мувофиқ қуйидаги кўринишда ифодаланишини таъкидлайди:

¹ Қаралсин: Экономическая теория: Учебник. - Изд., испр. и доп. / Под общ. ред. акад. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С.Тарасевича. – М.: ИНФРА-М, 2005. – с.412.

$$AD = M \times V / P,$$

бу ерда:

AD – ялпи талаб;

M – пул миқдори;

V – пулнинг айланиш тезлиги;

P – нарх даражаси¹.

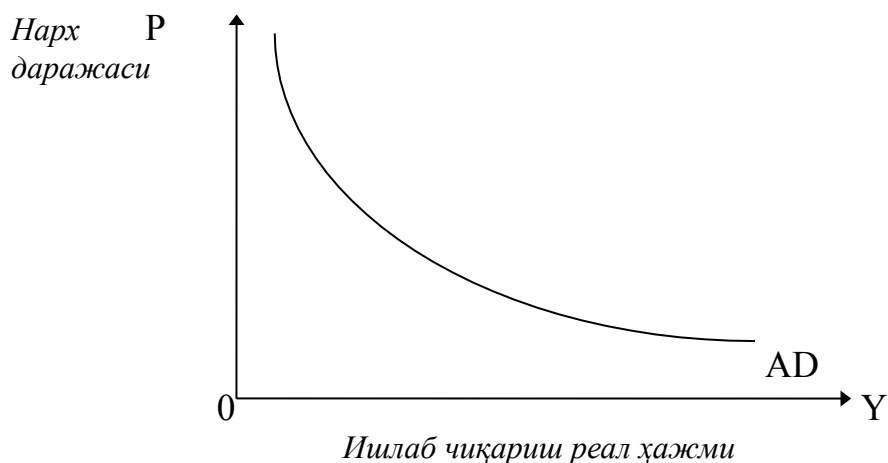
Бундан кўринадики, В.Камаевнинг фикрича ялпи талаб пулнинг миқдори ва нарх даражасига бевосита боғлиқдир. Бу ўринда у сотиб олинadиган товарлар тури, миқдори ва сифатини эътибордан четда қолдиради.

Биз юқорида таъкидлаганимиздек, бошқа шароитлар ўзгармай қолганда, нарх даражаси қанча паст бўлса, истеъмолчилар (мамлакат ичидаги ҳамда чет элдаги) ишлаб чиқарилган товарлар реал ҳажмининг шунча кагта ҳажмини ва аксинча, нарх даражаси қанча юқори бўлса, шунча кам қисмини сотиб олади. Шундай қилиб, бошқа шароитлар ўзгармас деб фараз қилган тақдирда ҳам биргина нарх даражасининг ошиши ишлаб чиқаришнинг реал ҳажмига бўлган ялпи талаб ҳажмининг кескин камайишига, яъни ишлаб чиқарилган товарлар массасининг бир қисми сотилмай қолишига сабаб бўлади. Аксинча, нарх даражасининг пасайиши ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан ялпи талабнинг ошишига, яъни товарларнинг етишмаслигига олиб келади. Ялпи талабга нархдан ташқари таъсир қилувчи омилларнинг ўзгариши ҳам миллий ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига олиб келади.

Нарх даражаси ва талаб таъсиридаги миллий ишлаб чиқариш ҳажми ўртасидаги бу тесқари боғлиқликни куйидаги чизма орқали ифодалаш мумкин (15.2-чизма).

15.2-чизма

Ялпи талаб эгри чизиғи

Чизмадан кўринадики, ялпи талаб эгри чизиғи якка талаб эгри чизиғига ўхшайди, бироқ ўзаро боғлиқ кўрсаткичлар бир-биридан фарқланади. Агар якка талаб эгри чизиғи турли нарх кўрсаткичларида алоҳида истеъмолчининг

¹ Қаралсин: Экономическая теория: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.Д.Камаева. – 10-е изд., перераб. и доп. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004, с.291.

муайян товарга бўлган талаби миқдори ўртасидаги боғлиқликни ифодаласа, ялпи талаб эгри чизиғи мамлакатдаги нархларнинг турли даражаси ҳамда ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди.

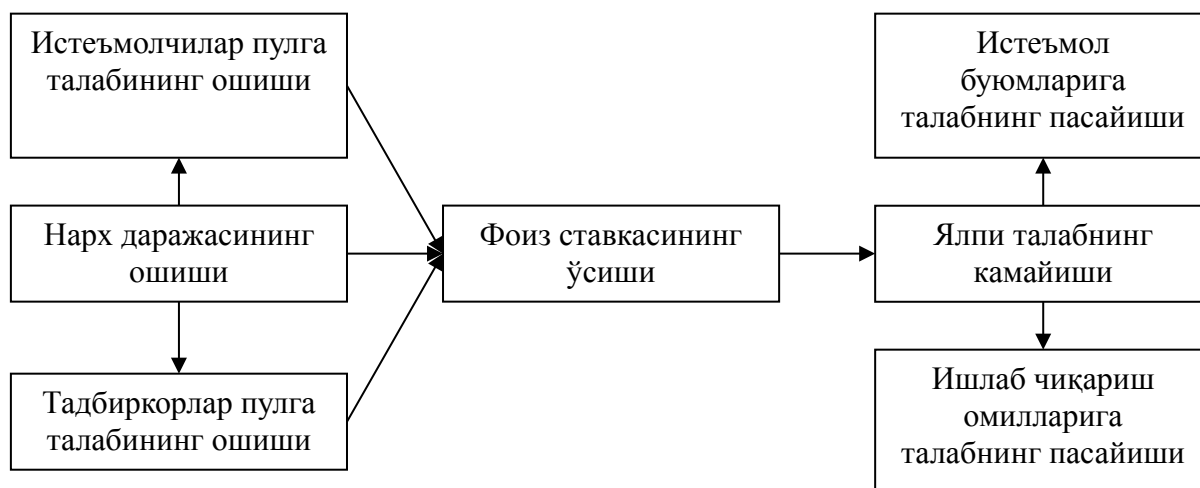
Агар якка талаб эгри чизиғининг пасаювчанлиги даромад ва алмашув самараларининг амал қилиши билан изоҳланса, ялпи талаб эгри чизиғининг пасаювчан кўринишда бўлиши нархлар умумий даражасининг ўзгариши натижасида рўй берувчи фоиз ставкаси самараси, бойлик самараси ва импорт товарлар хариди самараси орқали изоҳланади.

Фоиз ставкаси самараси. Мазкур самаранинг моҳияти шундан иборатки, нарх даражасининг ўсиши билан пулга бўлган талаб ҳам ортади. Бу эса муомаладаги пул миқдорининг ўзгармаган ҳажми шароитида фоиз ставкасининг ўсишига олиб келади. Ўз навбатида фоиз ставкасининг ўсиши истеъмол ва инвестиция сарфлари ҳажмини пасайтиради. Чунки фоиз ставкаларининг ошиб кетиши аҳоли томонидан уй ва уй жиҳозлари, автомобиль каби узоқ муддатли истеъмол товарларини сотиб олиш учун кредит олишни самарасиз қилиб қўяди. Шунингдек, тадбиркорлар ҳам фоизнинг юқори даражасида ўзларининг нисбатан паст даромад келтирувчи инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдан воз кечадилар.

Нарх ўзгариши билан фоиз ставкаларининг ҳамда ялпи талаб умумий миқдорининг ўзгариши ўртасидаги боғлиқликни чизма орқали осонроқ тушуниш мумкин (15.3-чизма).

15.3-чизма

Нарх даражаси ошишининг ялпи талабга таъсири

Бу ерда биз нарх ошган ҳолатда пулга бўлган талабнинг, фоиз ставкасининг ошишини ва, ниҳоят, ялпи талаб миқдорининг камайишини ифода этдик. Нарх пасайса, шу ҳолатнинг тескараси, яъни пулга бўлган талаб ҳамда фоиз ставкасининг пасайиши ва оқибатда ялпи талаб миқдорининг ошиши рўй беради.

Бойлик самараси. У баъзида реал касса қолдиқлари самараси деб ҳам аталиб, нарх даражасининг ошиши билан молиявий активлар (банк омонатлари, акция ва облигациялар) реал қийматининг пасайишини

англатади. Бунинг натижасида аҳоли даромадлари ҳам пасайиб, улар томонидан сотиб олинувчи товар ва хизматлар миқдори камаяди.

Импорт товарлар хариди самараси. Бу самара нарх даражаси ўзгаришининг у ёки бу мамлакатдаги ички ва жаҳон нархлари нисбатига таъсири орқали намоён бўлади. Мамлакатдаги нархлар умумий даражасининг ошиши, чет эл товарлари нархи ўзгармаган ёки секинроқ ўсган ҳолатда, миллий истеъмолчи учун четдан хорижий товарларни олиб келишни фойдали қилиб қўяди. Ўз навбатида, мазкур мамлакат товар ва хизматларини хорижий истеъмолчилар томонидан харид қилиш ҳажми ҳам қисқаради. Натижада бу мамлакатнинг экспорт ҳажми камаяди. Экспорт ҳажмининг камайиши ва импорт ҳажмининг ошиши соф экспортнинг ва, пировардида, ялпи талаб умумий ҳажмининг қисқаришига олиб келади.

Ташқи ва ички талабнинг ортиши ва хўжалик юритиш шароитларининг яхшиланиши саноатнинг барқарор ривожланишга ижобий таъсир кўрсатиб келмоқда. Жумладан, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 2007 йилда олдинги йилга нисбатан 12,1%га ортди ва 18314,7 млрд. сўмни ташкил этди. 2008 йилда эса бу кўрсаткич 12,7%га ошди. Саноатнинг юқори суръатлар билан ривожланишида корхоналарни модернизациялаш ва таркибий ўзгартириш, тармоқлар бошқарув тизимини ислоҳ қилиш, иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирларининг амалга оширилиши сабаб бўлди. Саноатнинг ЯИМ таркибидаги улуши 2000 йилдаги 14,2% дан 2008 йилда 22,3% га ошди. Қўшилган қиймат ўсишининг ярмидан кўпроғи таянч тармоқларда ишлаб чиқаришнинг кенгайиши ҳисобига юз берди.

Ялпи талаб ҳажмига нархдан ташқари омиллар ҳам таъсир кўрсатади. Қуйида улардан энг муҳимларини кўриб чиқамиз.

1. Истеъмол сарфларидаги ўзгаришлар. Нарх даражасининг ўзгаришига боғлиқ бўлмаган ҳолда, нархдан ташқари бир ёки бир нечта омиллар таъсирида истеъмолчилар хариди ҳажмида ўзгариш рўй бериши мумкин. Бу истеъмолчи фаровонлиги, истеъмолчининг кутиши, истеъмолчининг қарзлари ва солиқларнинг ўзгариши натижаси ҳисобланади.

Истеъмолчининг фаровонлиги унинг молиявий активларга (акция ва облигация) ҳамда уй ва ер каби кўчмас мулкларга эгаллигига боғлиқ бўлади. Улар реал қийматининг кескин камайиши товар харид қилиш ҳажмининг камайишига олиб келади. Истеъмол сарфларининг қисқариши натижасида ялпи талаб камаяди. Аксинча, моддий ва молиявий бойликлар реал қийматининг ошиши натижасида, нархларнинг мавжуд даражасида истеъмол сарфлари ўсади. Бунга акция курсининг кескин ошиши, ҳатто нархлар даражаси ўзгармай қолганда истеъмолчи фаровонлигининг ўсишига олиб келишини мисол қилиб келтириш мумкин. Уй ва ер реал қийматининг кескин камайиши нарх умумий даражасининг ўзгаришига боғлиқ бўлмаган ҳолда истеъмолчи фаровонлигининг пасайишига олиб келади.

Истеъмолчининг кутиши. Истеъмол сарфлари ҳажмидаги ўзгариш, истеъмолчининг нархлар ва даромадлар даражасидаги келажакдаги ўзгаришларни олдиндан билишига боғлиқ. Масалан, агар истеъмолчи

келажакда ўзининг реал даромади кўпаяди, деб ҳисобласа, у жорий даромадларининг кўпроқ қисмини сарфлашга тайёр бўлади. Натижада бу даврда истеъмол сарфлари кўпаяди, жамғариш эса камаяди ва ялпи талаб ортади. Аксинча, агар истеъмолчи келажакда ўзининг реал даромадлари камаяди деб ҳисобласа, уларнинг истеъмол сарфлари ва демак, ялпи талаби қисқаради. Худди шундай тарзда инфляциянинг кутилиши бугунги ялпи талабни оширади. Чунки истеъмолчилар нархлар ошгунга қадар товарларни харид қилиб қолишга ҳаракат қилади. Аксинча, яқин келажакда нархлар пасайишининг кутилиши, бугунги истеъмол миқдорининг камайишига олиб келади.

Истеъмолчи қарзлари. Истеъмолчи қарзлари кўп бўлганда, у жорий даромадини қарзларга тўлаб, ўзининг бугунги сарфларини қисқартириши мумкин. Аксинча, истеъмолчи қарздор бўлмаса, у бугунги сарфларини кўпайтиришга тайёр бўлади.

Солиқ. Даромад солиғи ставкасининг камайиши, нархларнинг мавжуд даражасида истеъмол сарфларини кўпайтиради, солиқларнинг ошиши истеъмол сарфларини камайтиради.

2. Инвестицион сарфлар. Инвестицион сарфлар, яъни ишлаб чиқариш воситаларини харид қилиш, ялпи талабнинг нархдан ташқари муҳим омили ҳисобланади. Нархларнинг мавжуд даражасида корхона сотиб олиши мумкин бўлган янги ишлаб чиқариш воситаларининг камайиши ялпи талабнинг камайишига, аксинча корхона сотиб оладиган инвестицион товарлар ҳажмининг кўпайиши ялпи талабнинг кўпайишига олиб келади. Инвестицион сарфларни ўзгартириш мумкин бўлган нархдан ташқари омилларни алоҳида-алоҳида қараб чиқамиз.

Фоиз ставкалари. Бошқа шароитлар ўзгармай қолганда, фоиз ставкасининг ошиши, инвестицион сарфларнинг камайишига ва ялпи талабнинг қисқаришига олиб келади. Бу ерда гап мамлакатда пул массаси ҳажмининг ўзгариши оқибатида фоиз ставкаларининг ўзгариши ҳақида боради. Пул массасининг кўпайиши фоиз ставкасини пасайтиради ва шу орқали капитал қўйилмалар ҳажмини кўпайтиради. Аксинча, пул массасининг камайиши фоиз ставкасининг ошишига ва инвестицияларнинг қисқаришига олиб келади.

Инвестициялардан кутиладиган фойда. Капитал қўйилмалардан юқори фойда олишнинг кутилиши инвестицион товарларга талабни оширади ва аксинча, истикболда инвестицион дастурлардан фойда олиш ноаниқ бўлса, инвестицияларга сарфлар камайиш тамойилига эга бўлади, демак, ялпи талаб ҳам камаяди.

Солиқлар. Корхонадан олинадиган солиқларнинг кўпайиши капитал қўйилмалардан олинадиган фойданинг камайишига ва демак, инвестицион сарфлар ва ялпи талабнинг қисқаришига олиб келади. Аксинча, солиқларнинг қисқариши бундай фойдани ва инвестицион сарфларни кўпайтиради.

Технология. Янги ва такомиллашган технология инвестицион сарфларни ва шу орқали ялпи талабни рағбатлантириш тамойилига эга бўлади.

Ортиқча қувватлар. Ортиқча қувватлар, яъни мавжуд фойдаланилмайдиган асосий капиталнинг кўпайиши, янги инвестицион товарларга талабни ва натижада ялпи талабни камайтиради. Ишлаб чиқариш қувватларидан тўлиқ фойдаланилганда тадбиркорлар кўпроқ машина ва ускуналар сотиб олишга тайёр бўлади, демак инвестицион сарфлари кўпаяди.

3. Давлат сарфлари. Нархларнинг мавжуд даражасида, миллий маҳсулотда давлат харидининг кўпайиши ялпи талабнинг ўсишига олиб келади. Бунга давлатнинг миллий армияни тузиш ёки унинг сонини ошириш тўғрисидаги қарори мисол бўла олади. Давлат сарфларининг камайиши ялпи талабнинг қисқаришига олиб келади. Масалан, янги автомобиль йўли қуришга давлат сарфларининг қисқариши шундай натижага олиб келади.

4. Соф экспортдаги ўзгариш. Соф экспортнинг кўпайиши ялпи талабни ҳам кўпайтиради. Биринчидан, экспортнинг юқори даражаси, чет элларда миллий товарларга бўлган талабни оширади. Иккинчидан, импортнинг қисқариши миллий товарларга ички талабнинг кўпайишини тақозо қилади. Соф экспорт ҳажмининг ўзгаришига аввало чет давлатлар миллий даромади ва валюта курсларининг ўзгариши таъсир кўрсатади. Чет мамлакатларда даромадлар даражаси ошганда, уларнинг фуқаролари ҳам миллий товарларни, ҳам хориж товарларини кўпроқ миқдорда сотиб олиш имкониятига эга бўлади. Чет элларда миллий даромаднинг камайиши эса соф экспорт ҳажмини қисқартиради.

Валюта курслари. Бошқа валюталарга нисбатан миллий пул курсининг ўзгариши соф экспортга ва демак ялпи талабга таъсир кўрсатади. Фараз қилайлик, иенанинг доллардаги нархи ўсди. Бу долларнинг иенага нисбатан қадрсизланганлиги ва иена курси кўтарилганлигини билдиради. Доллар ва иена ўртасидаги янги нисбат натижасида япониялик истеъмолчилар иенанинг маълум суммасига кўпроқ доллар сотиб олиши мумкин. Демак, япониялик истеъмолчилар учун америка товарлари япон товарларига қараганда арзонроқ бўлади. Шу билан бирга америкалик истеъмолчилар долларнинг маълум суммасига япон товарларини нисбатан камроқ миқдорда сотиб олиши мумкин. Бундай ҳолда АҚШ экспортининг ўсиши, импортининг эса камайиши ҳолатини кутиш мумкин. Соф экспортнинг кўпайиши ўз навбатида АҚШ иқтисодиётида ялпи талабнинг кўпайишига олиб келишини билдиради.

15.2. Ялпи таклиф тушунчаси. Ялпи таклиф таркиби ва унга таъсир қилувчи омиллар

Иқтисодиётни мувозанатли юритишда ялпи таклиф ва унга таъсир этувчи омилларни билиш муҳимдир.

Ялпи таклиф (aggregate supply, AS) – мамлакатда муайян вақтда ишлаб чиқарилиб, нархларнинг муайян даражасида сотишга тайёр турган, ўзининг ижтимоий нафлилиги, турлари, сифати, миқдори ва ижтимоий қиймати бўйича шу даврдаги талабга жавоб берадиган барча товарлар ва хизматлар ҳажмидир. Бу нархларнинг ҳар хил мумкин бўлган

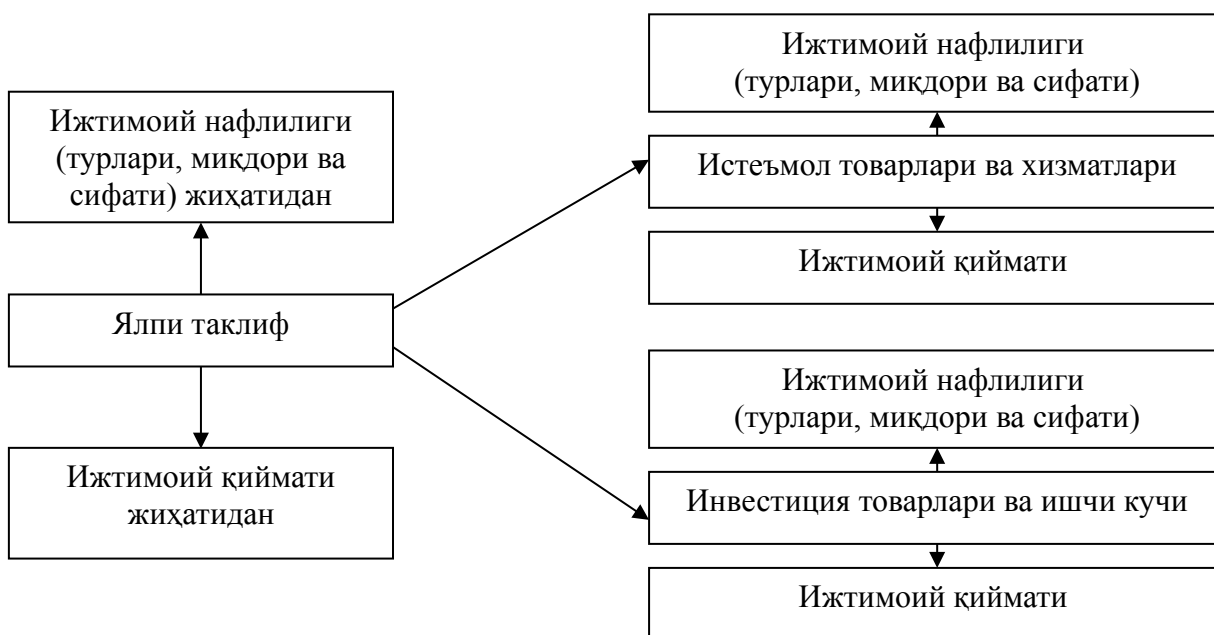
ўртача даражасида миллий ишлаб чиқаришнинг мавжуд реал ҳажмини кўрсатади.

Ялпи таклиф турли хил ишлаб чиқарилган истеъмол товарлари ва хизматлардан ҳамда инвестиция товарларидан иборат бўлади. Бундан ташқари ялпи таклифга уй хўжаликлари таклиф қиладиган ишчи кучи ресурслари ҳам киради. Албатта ишлаб чиқарилган ва сотишга мўлжалланган истеъмол товарлари ва хизматлари ҳам, шунингдек, инвестиция товарларининг турлари ҳам жуда кўп ва турли-тумандир. Лекин ялпи талаб ўзининг ижтимоий зарурий нафлилиги билан, яъни ўзининг турлари, миқдори ва сифати бўйича ҳамда ижтимоий қиймати бўйича шу даврдаги ишлаб чиқариш ва жамият аъзолари талабига мос келиши керак.

Ялпи таклифни ва унинг миқдорини умумлаштириб қуйидаги чизма кўринишида ифодалаш мумкин (15.4-чизма).

15.4-чизма

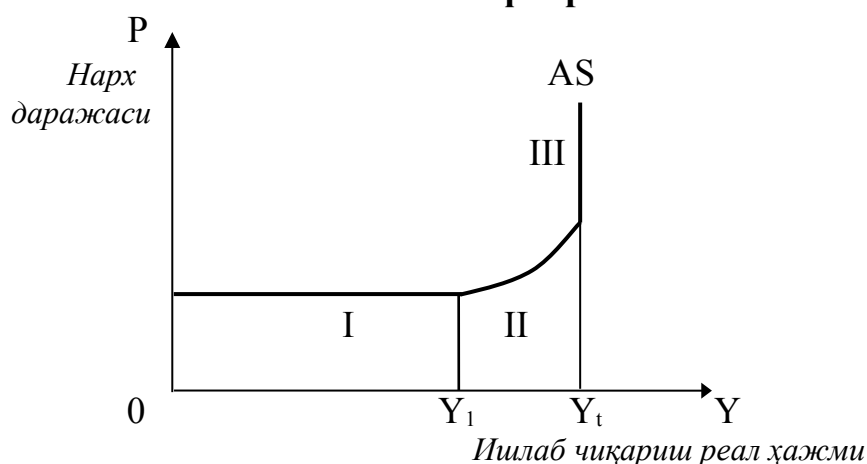
Ялпи таклиф умумий миқдорининг товарлар турлари, миқдори, сифати ҳамда нархига боғлиқлиги

Ялпи таклифга энг аввало бозор нархлари даражаси билан ижтимоий қиймат миқдори ўртасидаги нисбатнинг ўзгариши таъсир кўрсатади. Нархлар даражасининг қиймат миқдоридан ошиши кўшимча товарлар ишлаб чиқариш учун рағбат яратади. Нархлар даражасининг қийматдан пасайиши эса товар ишлаб чиқаришнинг қисқаришига олиб келади. Шу сабабли турли товарлар нархлари ва миллий ишлаб чиқариш ҳажми ўртасида тўғридан-тўғри ёки бевосита боғлиқлик мавжуд бўлади.

Бу боғлиқлик ялпи таклиф эгри чизиғида аниқ акс этади (15.5-чизма).

Ялпи таклиф эгри чизиғи

Чизмадан кўринадики, ялпи таклиф эгри чизиғи ўз шакли жиҳатидан якка ёки бозор таклифининг анъанавий эгри чизиғидан фарқ қилади.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, узок муддатли ва қисқа муддатли даврдаги ялпи таклиф эгри чизиғи бир-биридан фарқланади. Узок даврдаги ялпи таклиф эгри чизиғи ўз шаклига кўра чизмадаги Y_t нуқтага қадар жойлашган ҳар қандай тик чизиқдан иборат бўлади. Иқтисодий ресурсларнинг ишлаб чиқаришга тобора кўпроқ жалб этилиши мазкур чизиқни Y_t нуқтага яқинлаштиради ва пировардида шу нуқтада жойлашган чизиққа тенглашади. Чунки қўшимча ресурс ва имкониятларни ишга солиш учун вақтнинг етарли бўлиши узок муддатли даврда иқтисодиётда тўла бандлик ҳолатига олиб келади.

Қисқа муддатли даврда ялпи таклиф эгри чизиғининг кўриниши бир оз мураккаброқ бўлиб, учта кесмани ўз ичига олади.

I. Ётиқ кесма. У баъзида «кейнсча» кесма деб ҳам аталиб, иқтисодиётнинг таназзул ёки турғунлик палласидаги ҳолатини акс эттиради. Ётиқ кесма миллий ишлаб чиқариш потенциал ҳажми (чизмадаги Y_t нуқта)дан анча кам бўлган ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми (чизмадаги Y_1 нуқтага қадар бўлган ҳажм)ни ўз ичига олади. Яъни, бу ораликда мамлакатдаги мавжуд кўплаб ишлаб чиқариш қувватлари, машина, ускуна ва ишчи кучи ишлаб чиқаришга жалб этилмайди ёки улардан тўлиқ фойдаланилмайди. Шунга кўра, мазкур ресурсларнинг ишлаб чиқаришга жалб этилиши нарх даражасига ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди. Бу ораликда ишлаб чиқариш реал ҳажми қисқарганда ҳам товар ва ресурслар нархи эски даражада қолади. Шундай қилиб, ётиқ кесмада нарх даражаси ўзгармаган ҳолда миллий ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш имконияти мавжуд.

II. Оралик кесма. Y ва Y_t нуқталар орасидаги мазкур кесма миллий ишлаб чиқариш реал ҳажмининг кўпайиши нарх даражасининг ўсиши билан бирга боришини кўрсатади. Бу ишлаб чиқаришнинг тўлиқ қувват билан ишлай бошлаганидан, корхоналарнинг анча эски ва кам самарали ускуналардан фойдалана бошлаганлигидан гувоҳлик беради. Ишлаб чиқариш ҳажмининг кенгайиб бориши билан қўшимча ишчи кучи ҳам ишга жалб

қилинади. Шу барча сабабларга кўра маҳсулот бирлигига қилинадиган харажатлар ортади, корхоналар ишлаб чиқаришининг рентабелли бўлиши учун товарларга анча юқори нарх белгилайди. Шу сабабли оралиқ кесмада миллий маҳсулот реал ҳажмининг кўпайиши нархларнинг ўсиши билан бирга боради.

Ш. Тик кесма. У баъзида «классик» кесма деб ҳам аталиб, иқтисодиёт ўзининг тўлиқ ёки табиий даражасига эришганлигини кўрсатади. Бунда иқтисодиёт ишлаб чиқариш имкониятининг шундай нуктасида (чизмадаги Y_1 нукта) жойлашадики, бунда қисқа муддатда ишлаб чиқариш ҳажмини янада кенгайтиришга эришиш мумкин эмас. Иқтисодиёт тўлиқ қувват билан ишлай бошлаганлиги сабабли нархнинг тўхтовсиз ошиб бориши ҳам ишлаб чиқариш реал ҳажмининг кўпайишига олиб келмайди. Қисқача айтганда, бу кесма миллий ишлаб чиқариш ҳажми доимий бўлиб қолиши, нарх даражаси эса ўзгариши мумкинлигини кўрсатади.

Ялпи таклиф ҳажмига таъсир қилувчи омиллар. Ялпи таклифга нархдан ташқари бир қатор омиллар таъсир кўрсатади. Бу омиллардан бир ёки бир нечтасининг ўзгариши ялпи таклифнинг ўзгаришига сабаб бўлади. Ялпи таклифнинг нархдан ташқари бу омиллари битта умумий хусусиятга эга: агар улар ўзгарса, маҳсулот бирлигига тўғри келувчи ишлаб чиқариш харажатлари ҳам ўзгаради. Натижада ялпи таклиф эгри чизиғи жойини ўзгартиради.

1. Ресурслар нархининг ўзгариши. Ресурслар нархи тайёр маҳсулот нархидан фарқ қилиб, ялпи таклифнинг муҳим омили ҳисобланади. Бошқа шароитлар ўзгармай қолганда, ресурслар нархининг ошиши маҳсулот бирлигига харажатларнинг кўпайишига, ресурс нархларининг пасайиши эса харажатларнинг камайишига олиб келади. Ресурс нархларига бир қатор омиллар таъсир кўрсатади. Ресурслар таклифининг кўпайиши улар нархини пасайтиради ва натижада маҳсулот бирлигига харажатлар камаяди. Ресурслар таклифининг камайиши эса қарама-қарши натижага олиб келади. Энди алоҳида ресурслар таклифи ўзгаришининг ялпи таклифга таъсирини қараб чиқамиз.

Ер ресурслари таклифи янги ерларнинг очилиши, суғориш иншоотларининг қурилиши, ерга ишлов бериш техник имониятларининг такомиллашуви туфайли кўпайиши мумкин. Ер ресурслари таклифининг кўпайиши ерга бўлган сарфларнинг камайишига олиб келади ва шу орқали маҳсулот бирлигига тўғри келадиган харажатларни пасайтиради. Ирригация қурилмалари шохобчаларининг кенгайиши, деҳқончиликнинг интенсив усуллари қўллаш туфайли ер ресурсларининг камайиши қарама-қарши натижага олиб келади.

Ишчи кучи ресурслари. Корхона харажатларининг асосий қисми ишчи ва хизматчиларга иш ҳақи тўлаш учун кетадиган харажатлар ҳисобланади. Бошқа шароитлар ўзгармай қолганда, иш ҳақининг ўзгариши маҳсулот бирлигига тўғри келадиган харажатлар даражасига сезиларли таъсир кўрсатади. Мавжуд ишчи кучи ресурсларининг кўпайиши иш ҳақининг пасайишига, уларнинг камайиши эса иш ҳақининг ошишига олиб келади.

Капитал. Агар жамият асосий капитал захирасини ўстириб борса, ялпи таклиф ўсиш тамойилига эга бўлади. Масалан, агар жамият ўз даромадининг асосий қисмини тежаб, уни инвестицион товарлар сотиб олишга йўналтирса, ялпи таклиф ўсади. Худди шундай асосий капитал сифати яхшиланганда ишлаб чиқариш харажатлари камаяди ва ялпи таклиф кўпаяди. Корхона ўзининг эски, сифати паст бўлган қурилмаларини янги ва анча такомиллашган қурилмалар билан алмаштириши бунга мисол бўла олади. Агар мамлакат асосий капиталининг миқдори камайса ва сифати ёмонлашса, ялпи таклиф қисқаради.

Тадбиркорлик қобилияти. Вақт ўтиши билан мамлакатда тадбиркор кишилар сони кўпаяди ва бу ялпи таклифга таъсир кўрсатади. Масалан, кейинги вақтда республикада тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришга асосий эътиборнинг қаратилиши бундай фаолият билан шуғулланишга ҳаракат қилувчи кишилар сонининг кўпайишига олиб келиши муқаррар ва бу ўз навбатида ялпи таклифни оширади.

Импорт ресурслар нархлари. Чет эллардан ресурслар импорти миллий иқтисодиётда ялпи таклифнинг кўпайишига олиб келади. Импорт ресурсларига нархларнинг пасайиши миллий иқтисодиётда ялпи таклифни оширади, нархнинг ошиши эса ялпи таклифни камайтиради. Кейинги даврда импорт ресурсларга нархнинг ўзгаришига олиб келаётган асосий омиллардан бири – валюта курсларининг ўзгариб туриши ҳисобланади. Бу қандай рўй беришини тушуниб олиш учун чет эл валюталарининг сўмга нисбатан нархи тушди, яъни сўмнинг қиймати кўтарилди, деб фараз қиламиз. Бунда корхоналарга ҳар бир сўм учун кўпроқ чет эл валюталари олиш имконияти вужудга келади ва бу миллий ишлаб чиқарувчилар учун чет эл ресурсларининг сўмда ифодаланган нархи тушганлигини билдиради. Бундай шароитда миллий корхоналар чет эл ресурслари импортини кўпайтиради ва ишлаб чиқаришнинг мавжуд даражасида маҳсулот бирлигига бўлган харажатларни камайтиришга эришади. Аксинча, чет эл валюталарининг сўмга нисбатан нархи ошган тақдирда, яъни сўм қадрсизланганда импорт ресурслари нархлари кўтарилади. Натижада бу ресурсларнинг импорти камаяди, маҳсулот бирлигига харажатлар ортади.

Бозордаги ҳукмронлик. Ресурсларни етказиб берувчиларнинг бозордаги ҳукмронлигининг сусайиши ёки кучайиши ҳам ресурс нархларига ва ялпи таклифга таъсир кўрсатиши мумкин. Бозордаги ҳукмронлик – нархларни рақобат мавжуд бўлган шароитдагидан анча юқори ўрнатиш имкониятидир. Кейинги 20 йил давомида ОПЕК мамлакатлари бозор монополиясининг вужудга келиши ва ҳалокатга учраши бунинг ишончли мисоли бўлиб хизмат қилиши мумкин. 70-йилларда ОПЕК мамлакатлари нефть нархини ўн марталаб оширишга эришди, бу маҳсулот бирлигига харажатларни кескин кўпайтирди. 80-йил ўрталарида ОПЕК мамлакатларининг бозордаги ҳукмронлигининг сезиларли сусайиши, аксинча ишлаб чиқариш қийматининг камайишига олиб келди.

2. Самарадорликнинг ўзгариши. Самарадорлик – бу илгари таъкидланганидек, миллий ишлаб чиқариш реал ҳажмининг

сарфланган ресурс миқдорига нисбатидир. Бошқача айтганда, самарадорлик – харажат бирлигига тўғри келувчи ишлаб чиқаришнинг ўртача ҳажми ёки ишлаб чиқариш реал ҳажми кўрсаткичи. Бошқа шароитлар ўзгармай қолганда бир ишчи ҳисобига кўпроқ миқдорда машина ва ускуналардан фойдаланиш, ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш; анча билимли ва малакали ишчи кучини қўллаш каби омилларнинг ўзаро таъсири самарадорликнинг ўсиши ва ялпи таклифнинг ошишига олиб келади.

Қисқача қилиб айтганда, маҳсулот бирлигига харажатлар камайганда самарадорликнинг ошиши ялпи таклифнинг ошишига, аксинча, унумдорликнинг камайиши натижасида маҳсулот бирлигига харажатларнинг кўпайиши ялпи таклифнинг қисқаришига олиб келади.

3. Ҳуқуқий меъёрларнинг ўзгариши. Корхоналар ўз фаолиятида амал қиладиган ҳуқуқий меъёрларнинг ўзгариши маҳсулот бирлигига тўғри келадиган харажатларни ва ялпи таклифни ўзгартириши мумкин.

Ҳуқуқий меъёрлар ўзгаришининг икки тури мавжуд:

а) солиқ ва субсидияларнинг ўзгариши;

б) давлат томонидан тартибга солиш тавсифи ва усулларининг ўзгариши.

Корхоналардан олинадиган солиқлар (қўшилган қиймат солиғи, иш ҳақи фондига нисбатан ажратмалар)нинг ошиши маҳсулот бирлигига харажатларни кўпайтириши ва ялпи таклифни қисқартириши мумкин.

Корхонага давлат томонидан бериладиган субсидияларнинг ортиши ёки солиқ юкининг камайиши ишлаб чиқариш харажатларини камайтиради ва ялпи таклифни оширади.

Давлат томонидан тартибга солиш тавсифи ва усулларининг ўзгариши ҳам кўп ҳолларда маҳсулот бирлигига ишлаб чиқариш харажатларини ва шу орқали ялпи таклифни ўзгартиради.

15.3. Ялпи талаб ва ялпи таклиф ўртасидаги мувозанат ва унинг ўзгариши

Юқорида ялпи талаб мамлакат миқёсида иқтисодиётнинг ҳамма бўлимларида ва таркибий қисмларида яратилган турли товар ва хизматларни сотиб олишга мўлжалланган пуллар миқдори сифатида, ялпи таклиф эса иқтисодиётнинг барча тармоқлари ва ҳудудлари, корхона ва ташкилотларида сотиш учун ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг ялпи миқдори сифатида намоён бўлишини айтиб ўтган эдик.

Энди шуни таъкидлаш жоизки, миллий бозорда, олди-сотди жараёнида пул эгалари, яъни истеъмолчилар ихтиёридаги пуллар товар ва хизматлар эгаларига, аксинча яратилган товар ва хизматлар эса пул эгаларига ўтиши лозим. Бошқача айтганда товарлар дунёси билан пул дунёси ўртасидаги ҳаракат қарама-қарши оқим ҳосил қилади. Бунинг учун эса пул эгалари сотиб олмоқчи бўлган товар ва хизматлар таркиби, миқдори, сифати ҳамда нархи бўйича ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар тури, миқдори, сифати ҳамда қиймати билан мос тушиши лозим. Бундай мосликнинг қанчалик таъминланиши турли бозорлар орқали аниқланади ва тартибга солинади. Бу

мослик даражаси ялпи талаб ва ялпи таклиф ўртасидаги мувозанат ва унинг ўзгариши орқали аниқланади.

Ялпи талаб ва ялпи таклиф ўртасидаги нисбатни қуйидаги чизма орқали ифодалаш мумкин (15.6-чизма). Албатта, реал ҳаётда бундай тўлиқ мувозанатлик содир бўлиши жуда қийин ва мураккабдир. Лекин товар ва хизматларнинг у ёки бу турлари, миқдори ва сифати бўйича мос келиш ҳоллари учраб туради. Ялпи талаб билан ялпи таклифнинг бир-бирига мослиги иқтисодий мувозанат деб ҳам юритилади.

15.6-чизма

Ялпи талаб ва ялпи таклиф ўртасидаги мувозанат

Ялпи талаб эгри чизиғи ва ялпи таклиф эгри чизиғи кесишган нуқта умумиқтисодий мувозанатни ифодалаб, бу ҳолатга нархнинг мувозанатли даражаси ва миллий ишлаб чиқаришнинг мувозанатли реал ҳажми орқали эришилади.

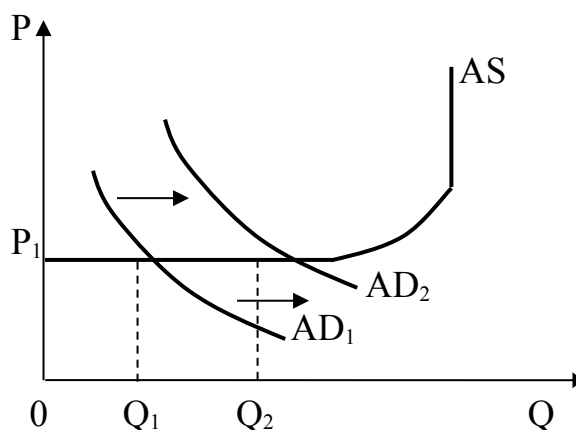
Иқтисодиёт доимий равишда макроиқтисодий мувозанат томон ҳаракат қилади ва маълум даражада бу тенглик таъминлаб турилади. Бироқ, ялпи талаб ва ялпи таклифга таъсир этувчи омилларнинг ўзгариб туриши натижасида мувозанат бузилади ва иқтисодиёт янги мувозанат томон ҳаракат қилади.

Ялпи талаб ва ялпи таклиф мувозанати ялпи таклиф эгри чизиғининг қайси кесмасида рўй беришига қараб ўзига хос хусусият касб этади.

Ялпи талаб эгри чизиғи ялпи таклиф эгри чизиғини ётиқ кесмада кесиб ўтса, нарх даражаси миллий ишлаб чиқариш мувозанатли реал ҳажмининг шаклланишига ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди. Бунда ялпи талаб миқдорининг ўсиши миллий ишлаб чиқариш реал ҳажмининг ошишига, унинг камайиши эса бу ҳажмнинг камайишига олиб келади. Бироқ, бу ўзгаришлар иқтисодиётдаги умумий нарх даражасининг ўзгаришсиз рўй беради (15.7-чизма).

15.7-чизма

Ётиқ кесмада ялпи талаб ва ялпи таклиф мувозанатининг ўзгариши

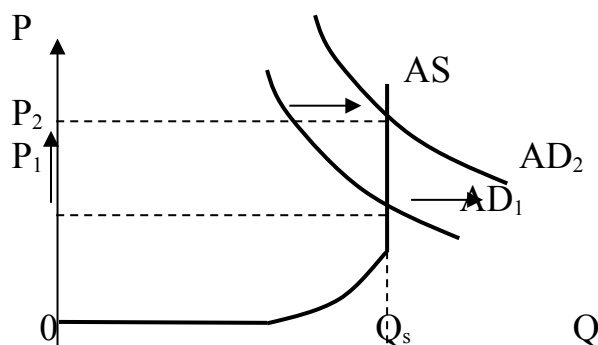

Чизмадан кўринадики, ётиқ кесмада ялпи талабнинг ўсишига таклиф эгри чизиғи бўйича мувозанат нуқтасининг ўнг томонга силижиши орқали жавоб берилади. Яъни, AD_1 дан AD_2 га қадар ўсган талаб миқдори иқтисодиётда тўлиқ фойдаланилмаётган ишлаб чиқариш қувватларининг ишга туширилиши орқали миллий ишлаб чиқариш ҳажмини Q_1 дан Q_2 га қадар ўстириш орқали қондирилади.

Тик кесмада ишчи кучи ва ишлаб чиқариш қувватларидан тўлиқ фойдаланилади, шу сабабли ялпи талабнинг кенгайиши фақат нарх даражасига таъсир кўрсатади, яъни уни оширади. Миллий ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми эса ўзгаришсиз қолади (15.8-чизма).

15.8-чизма

Тик кесмада ялпи талаб ва ялпи таклиф мувозанатининг ўзгариши

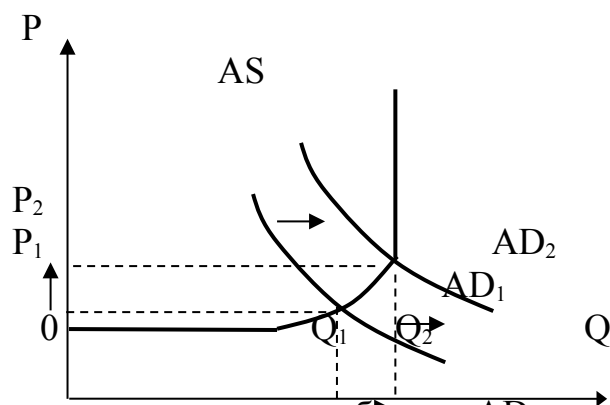
Чизмадан кўриниб турибдики, тик кесмада ялпи талаб миқдорининг AD_1 дан AD_2 га ошиши фақат нарх даражасини P_1 дан P_2 га қадар ўсишига олиб

келмоқда, миллий ишлаб чиқариш ҳажми эса потенциал даража – Q_s ҳажмида қолмоқда. Чунки бу чегарада иқтисодиёт ўзининг барча ишлаб чиқариш имкониятларини ишга солиб бўлган ҳисобланади.

Оралиқ кесмада ялпи талабнинг кенгайиши бир вақтнинг ўзида миллий ишлаб чиқариш реал ҳажмининг кўпайишига ва нарх даражасининг ошишига олиб келади (15.9-чизма).

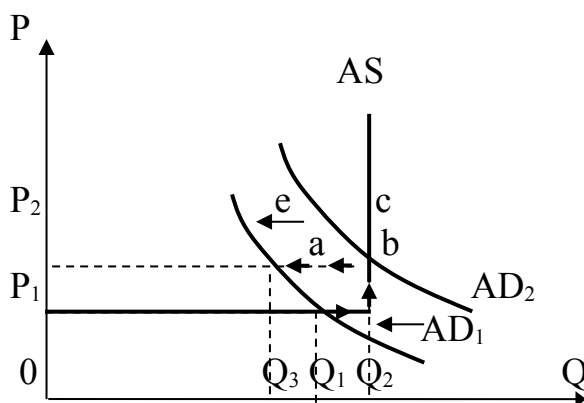
15.9-чизма

Оралиқ кесмада ялпи талаб ва ялпи таклиф мувозанатининг ўзгариши

Чизмадан кўринадикки, ялпи талабнинг AD_1 дан AD_2 га ўсиши ялпи таклиф эгри чизиғи бўйлаб миллий ишлаб чиқариш ҳажмининг Q_1 дан Q_2 га қадар кўпайишига олиб келмоқда. Бирок, бу кўпайиш айти пайтда нархлар даражасини ҳам P_1 дан P_2 га оширмоқда. Бу эса оралиқ кесмада иқтисодиётдаги ишлаб чиқариш ресурслари аста-секин тўла бандлик ҳолатига ўтаётганлигини, қўшимча қувватларнинг ишга туширилиши тобора ўсиб боровчи харажатлар орқали амалга ошишини аниқлатади. Демак, ялпи талабнинг ўсиши ялпи таклифнинг қайси кесмасида рўй беришидан келиб чиққан ҳолда нарх даражасига турлича таъсир кўрсатар экан. Ялпи талабнинг камайиши ҳам турли кесмаларда турлича кечади. Агар ётиқ кесмада ялпи талаб камайса, миллий ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми камайиб, нарх даражаси ўзгаришсиз қолади. Тик кесмада нарх тушади, миллий ишлаб чиқариш тўлиқ бандлик даражасида бўлганлиги сабабли, унинг реал ҳажми ўзгаришсиз қолади. Оралиқ кесмада миллий ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми қисқаради ва нарх даражаси пасаяди. Айти пайтда бу ерда шуни таъкидлаш лозимки, оралиқ ва тик кесмаларда ялпи талабнинг қисқариши вазиятни мураккаблаштирувчи омиллар таъсирида бирданига нархнинг пасайишига олиб келмаслиги мумкин. Бунинг мураккаблик томони шундан иборатки, товарлар ва ресурслар нархи пасайиш тамойилига эга бўлмайди. Шу сабабли айрим иқтисодчилар бундай тамойилни **храповик самараси** деб атайдилар (храповик – бу ғилдиракни фақат олдинга ҳаракат қилишга мажбур этувчи механизм). **Храповик самараси шунга асосланадиги, нарх осонлик билан кўтарилади, лекин жуда қийинчилик билан, секин пасаяди.** Шу сабабли ялпи талабнинг ошиши нарх даражасини кўтаради, лекин талаб камайганда, қисқа давр ичида нархнинг пасайишини кутиш мумкин эмас (15.10-чизма).

Храповик самараси

Чизмадан кўринадики, ялпи талаб AD_1 дан AD_2 га ошганда, мувозанат ҳолати a дан c га кўчади, ишлаб чиқариш ҳажми Q_1 дан Q_2 га кўпайиб, нарх ҳам P_1 дан P_2 даражага қадар ўсади. Бироқ, ялпи талаб ўзининг дастлабки ҳолатига қайтса, энди нарх пасаймайди, балки мувозанат янги e ҳолатига кўчиб, ишлаб чиқариш ҳажми ўзининг дастлабки Q_1 даражасидан ҳам пасайиб, Q_3 даражасига қадар тушиб кетади.

Шу ўринда нима учун нарх пасайиш тамойилига эга эмас, деган саволга аниқ жавоб бериш қийин бўлсада, унинг айрим сабабларини кўрсатиш мумкин.

Биринчидан, корхона умумий харажатларининг асосий қисмини (70-75 фоиз) иш ҳақи ташкил қилиб, у қисқа давр ичида пасайиш тамойилига эга бўлмайди. Чунки ишчиларнинг асосий қисми шартнома (касаба уюшмалар орқали) бўйича ишлаб, шартнома муддати тугагунга қадар иш ҳақини пасайтириш тақиқланади. Шунингдек, тадбиркорларнинг ўзлари ҳам иш ҳақи даражасини пасайтиришни хоҳламасликлари мумкин. Бунинг иккита сабаби бор. Бир томондан, анча паст иш ҳақи ишчиларнинг меҳнат унумдорлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу билан бирга, иш ҳақининг паст даражаси маҳсулот бирлигига меҳнат сарфларини камайтирса, меҳнат унумдорлигининг паст даражаси эса меҳнат сарфларини оширади. Агар улар иш ҳақини пасайтиришга қарор қилсалар, малакали ишчи кучидан ажраб қолишлари мумкин.

Иккинчидан, жуда кўпчилик корхоналар етарли даражада монопол даврга эга бўлади ва бу уларга талаб камайганда ҳам нархнинг пасайишига қарши туриш имконини беради.

Ишлаб чиқарилган ва сотиб олинган маҳсулот реал ҳажми тенг бўлганда, иқтисодиётда мувозанатликка эришилади.

Ўзбекистондаги ялпи талаб ва ялпи таклифнинг ўлчамларини қуйидаги жадвал маълумотлари орқали ифодалаш мумкин (15.1-жадвал).

15.1-жадвал

**Ўзбекистондаги ялпи талаб ва ялпи таклифнинг
ўлчамлари (2007 й., млрд. сўм ҳисобида)**

Ялпи таклиф кўрсаткичлари	Микдори, млрд. сўм	Ялпи талаб кўрсаткичлари	Микдори, млрд. сўм
Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми	14431,3	Уй хўжаликлари истеъмол сарфлари	12409,8
Кўрсатилган хизматлар ҳажми	11077,2	Ялпи хусусий ички инвестиция сарфлари	3852,1
		Давлат сарфлари	1627,6*
		Соф экспорт	3755,9
Ялпи таклиф	25508,5	Ялпи талаб	21645,4

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

*Давлат сарфларининг бошқа йўналишлари тўғрисида маълумот бўлмаганлиги сабабли фақат давлат инвестиция сарфлари ҳажми келтирилди.

Жадвалдан кўринадики, 2007 йилда мамлакатимиздаги ялпи таклиф ва ялпи талаб ўртасидаги фарқ 3861,3 млрд сўмни ташкил этмоқда. Бироқ, бундай фарқнинг ҳосил бўлишида давлат сарфлари (инвестиция сарфидан ташқари) нинг ҳисобга олинмаганлиги ҳам таъсир кўрсатган.

Таъкидлаш лозимки, 2007 йилда аҳолининг пул даромадлари 16872,7 млрд. сўмни ташкил этгани ҳолда, унинг фақат 12409,8 млрд. сўмигина (73,5%) талаб шаклида намоён бўлган. Пул даромадларининг 4462,9 млрд. сўми эса жамғармаларни ўстириш, турли тўлов ва бадаллар кўринишида сарфланган, яъни ялпи талабга айланмаган.

Ҳозирда жаҳонда рўй бераётган глобал иқтисодий инқироз айни пайтда кўплаб мамлакатлар иқтисодиётидаги ялпи талаб ва ялпи таклиф ўртасидаги мувозанатнинг бузилишини ҳам ифодалайди. Одатда, ташқи талаб қисқариб бораётган бир пайтда, ушбу мувозанатни тиклаш мақсадида ички талабни кучайтиришга ҳаракат қилинади. Шунга кўра, республикамизнинг Инқирозга қарши чоралар дастурида ҳам маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлашда уларнинг маҳсулотига бўлган ички талабни рағбатлантириш тадбирлари алоҳида ўрин тутди.

Республикамизда белгиланган қулай шарт-шароитлар ва имтиёзлар натижасида Маҳаллийлаштириш дастури доирасидаги ишлаб чиқариш ҳажми йилдан-йилга ошиб бормоқда. Агар мазкур кўрсаткич 2006 йилда 1635,1 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, 2008 йилга келиб 3096,7 млрд. сўмга етган, яъни 1,9 марта ўсган. 2009 йилда ушбу дастур доирасидаги лойиҳалар ҳажмини 3-4 баробар кўпайтириш мўлжалланмоқда¹.

Мамлакатимизда маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш борасида 2009 йилга саноат кооперация негизида тайёр маҳсулот, бутловчи қисмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури, Ўзбекистон электротехника саноати корхоналарини модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлаш дастури, «Ўзбекчармпойабзали» ассоциацияси корхоналарини модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлаш дастури, Ўзбекистон миллий автомагистрალი қурилиши дастури ва бошқалар ишлаб чиқилганлиги диққатга сазовордир.

¹ Қаралсин: Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 35-б.

Хулосалар:

1. Ялпи талаб – бу барча истеъмолчилар, яъни аҳоли, корхоналар ва давлат томонидан нархларнинг муайян даражасида турли товарлар ва хизматларни сотиб олиш мумкин бўлган миллий иқтисодиётдаги реал пул даромадлари ҳажмидир.

2. Ялпи талаб турли товарларнинг миқдори, сифати ва нарх даражасига бевосита боғлиқ. Агар якка талаб эгри чизиғи турли нарх кўрсаткичларида алоҳида истеъмолчининг муайян товарга бўлган талаби миқдори ўртасидаги боғлиқликни ифодаласа, ялпи талаб эгри чизиғи мамлакатдаги нархларнинг турли даражаси ҳамда ишлаб чиқаришга бўлган талаб ҳажми ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди.

3. Ялпи таклиф – бу мамлакатда нархларнинг муайян даражасида ишлаб чиқарилиб, сотишга чиқарилаётган барча товарлар ва хизматлар ҳажмидир. Бу нархларнинг ҳар хил мумкин бўлган ўртача даражасида миллий ишлаб чиқаришнинг мавжуд реал ҳажмини кўрсатади.

4. Ялпи таклифга энг аввало нархлар даражаси билан ишлаб чиқарилган товарлар ижтимоий қиймати ўртасидаги нисабтнинг ўзгариши таъсир кўрсатади. Нархлар даражасининг қийматдан ошиши қўшимча товарлар ишлаб чиқариш учун рағбат яратади. Нархлар даражасининг қийматдан пасайиши эса товар ишлаб чиқаришнинг қисқаришига олиб келади. Шу сабабли нархлар ва миллий ишлаб чиқариш ҳажми ўртасида тўғридан-тўғри ёки бевосита боғлиқлик мавжуд бўлади.

5. Ялпи таклифга нархдан ташқари яна бир қатор омиллар таъсир кўрсатади: а) ресурслар нархининг ўзгариши; б) самарадорликнинг ўзгариши; в) ҳуқуқий меъёрларнинг ўзгариши.

6. Иқтисодиёт назариясида ялпи таклифга уч хил нуқтаи назардан ёндашув мавжуд: ялпи таклиф нархлар даражасига боғлиқ эмас; нархлар даражасига бевосита боғлиқ; ялпи таклифнинг ўсишида ёки камайишида нархлар даражаси ўзгаришсиз қолади. Шунинг учун ялпи таклиф эгри чизиғи графиги учта кесмага эга: тик, ётиқ ва оралиқ кесмалар.

7. Ялпи талабнинг ўсиши ялпи таклифга турлича таъсир қилади: таклиф эгри чизигининг кейнсча кесмасида таклиф айнан ўша миқдорга ортади, оралиқ кесмада – нархлар даражасининг ўсганлиги учун таклиф оз миқдорда ортади; классик кесмада эса – ялпи таклифда ўзгариш бўлмайди, чунки барча ресурслар жалб этилган бўлади, лекин нархлар даражаси кескин ўсади.

8. Ялпи талаб эгри чизиғи ва ялпи таклиф эгри чизиғи кесишган нуқта умумиқтисодий мувозанатни ифодалаб, бу ҳолатга нархнинг мувозанатли даражаси ва миллий ишлаб чиқаришнинг мувозанатли реал ҳажми орқали эришилади.

9. Иқтисодиёт доимий равишда макроиқтисодий мувозанат томон ҳаракат қилади ва маълум даражада бу тенглик таъминлаб турилади. Бироқ, ялпи талаб ва ялпи таклифга таъсир этувчи омилларнинг ўзгариб туриши

натижасида мувозанат бузилади ва иқтисодиёт янги мувозанат томон ҳаракат қилади.

Асосий таянч тушунчалар:

Ялпи талаб – барча истеъмолчилар, яъни аҳоли, корхоналар ва давлат томонидан нархларнинг муайян даражасида турли товарлар ва хизматларни сотиб олиш мумкин бўлган миллий иқтисодиётдаги реал пул даромадлари ҳажми.

Ялпи таклиф – мамлакатда нархларнинг муайян даражасида ишлаб чиқарилган ва сотишга тайёр бўлган барча товарлар ва хизматлар ҳажми.

Храповик самараси – ялпи талаб ошганда нархнинг ўртача даражаси кўтарилиши, лекин талаб камайганда, қисқа давр ичида нарх пасайиш тамойилига эга бўлмаслигини ифодаловчи кўрсаткич.

Такрорлаш учун савол ва топшириқлар:

1. Ялпи талаб ва ялпи таклифни таҳлил қилиш нима учун зарур?
2. Ялпи талаб нима? Нима учун ялпи талаб эгри чизиғи ўзгаради?
3. Ялпи талабга қандай омиллар таъсир кўрсатади?
4. Ялпи талаб эгри чизиғининг пасаювчан шаклда бўлишига фоиз ставкаси, бойлик ва импорт товарлар хариди самараларининг таъсирини тушунтириб беринг.
5. Ялпи таклиф нима? Ялпи таклиф эгри чизиғидан урта кесмани тасвирланг ва улар нимани кўрсатишини тушунтиринг?
6. Ялпи таклифга қандай омиллар таъсир кўрсатади?
7. Ҳозир шароитда Ўзбекистонда ялпи таклифнинг ўзгаришига кўпроқ қайси омиллар таъсир кўрсатмоқда?
8. Ўзбекистонда ялпи таклиф ҳажмини оширишда давлат томонидан қандай чоралар кўрилмоқда?
9. Ҳуқуқий меъёрларнинг ўзгариши ялпи таклиф ҳажмига таъсир кўрсатиши борасида Республикамиз тажрибасидан мисоллар келтиринг.
10. Нима сабабдан храповик самараси рўй беради? Бу самаранинг реал ҳаётда амал қилишига мисоллар келтиринг.
11. Ялпи талаб ва ялпи таклиф мувозанатининг аҳамияти нимада? Бундай мувозанатга эришиш йўллари изохлаб беринг.